

VOKIETIJOS IR SOVIETŲ POLITIKOS POVEIKIS BALTIJOS SĄJUNGOS KŪRIMUI 1919–1940 METAIS

Zenonas Butkus

Profesorius, daktaras

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dekanas

Tel. 268 72 81

El. paštas: zenonas.butkus@if.vu.lt

Įvadas

Gali atrodyti, jog šio straipsnio tematika visuomeniškai nebeaktuali, jog tai ieškojimas „pernykščio sniego“, nes Vokietija ir Rusija šiandien nebėra totalitarinės valstybės, o Vokietija, be to, priklauso Europos Sąjungai ir NATO – į šias organizacijas jau yra įstojusios ir Lietuva, Latvija, Estija. Pastarosios trys šalys, taigi, yra Vokietijos sąjungininkės, visos jos juk formuoja bendrą užsienio politiką. Tad iš principo neturėtų jokių pavidalų kartotis istorinės dviejų didžiųjų Europos žemyno valstybių tarptautinės kombinacijos, nukreiptos prieš Baltijos valstybes. Taip pat gali atrodyti nebeaktuali šiandien ir Baltijos sąjunga, nes ji lyg jau realizuota, realizuota dargi platesniu mastu, nes bendradarbiaujama kone visos Europos, visų Vakarų mastu.

Tačiau įsiliejimas į ES ir NATO nepaneigia Baltijos šalių vienybės būtinumo, gal netgi atvirkščiai: sudaro joms suartėti palankesnes sąlygas, nes nebereikia karštligiškai ieškoti naujų karinių ar politinių sąjungos formų, o galima atsидėti nuosekliam ekonominių, kultūrinių, visuomeninių ryšių stiprinimui. Europinis vieni-

jimasis nepakeičia, neatstoja regioninio bendradarbiavimo. Pastarąjį ignoruojant ES gali virsti vienpusiškai tik į centrą (Briuselį) orientuotu biurokratiiniu mechanizmu. Patvari ir harmoninga bendrija ES taps tik plėtodama įvairiapusių, istoriškai jau formuotus ryšius.

Nors po NATO gynybiniu skėčiu Baltijos valstybės jaučiasi kaip niekada saugios, geopolitikos diktuojama ir dabar didėjančią Rusijos bei Vokietijos įtaką Baltijos regione taip pat reikia matyti, juo labiau kad nėra išnykusi geopolitikos ir demokratijos dilema. Pagaliau vis svarbesnis šiandien tampa ekonominis ir ypač energetinis saugumas, kuriuo Baltijos šalys turi rūpintis kartu, be to, jos turi apsaugoti savo politinį, demokratinį procesą nuo išorės poveikio, iškraipinio šį procesą. „Gintis nuo infiltracijos“ iš užsienio jas ragina ir šiandieniniai politologai¹. Dabartinius Baltijos šalių ir Rusijos santykius jie vertina kaip labai prastus, tiesiog kaip ano-

¹ Vitkus G. Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva. Habilitacijos procedūrai teikiama darbų apžvalga. Vilnius, 2007, p. 5.

maliją „šiuolaikinėje bendradarbiaujančioje ir besiintegruojančioje Europoje“². Nors Baltijos šalių santykiai su Vokietija yra neblogi, bet irgi aktualu juos pagerinti³. Tad dabarties realijos nėra visai nutolusios nuo straipsnio tematikos, kurią rinktis jau tiesiogiai skatina šios tematikos istoriografijoje esančios spragos.

Apskritai apie Baltijos sąjungos kūrimą rašyta nemažai⁴, bet didžiųjų valstybių politikos poveikis šiam kūrimui nuosekliai ir išsamiai neanalizuotas. Tradiciškai pabrėžiamas Anglijos ir Prancūzijos skatinamasis poveikis Baltijos šalių politinei integracijai⁵. Kitų didžiųjų gretimų valstybių – SSRS ir Vokietijos – pozicija šiuo klausimu lieka lyg šešėlyje, bet be šios pozicijos supratimo vargu ar galime tinkamai paaiškinti Baltijos šalių suartėjimo sėkmes ir nesėkmes. Bendrą šio suartėjimo supratimą visuomenėje apsunkina ir tas faktas, kad šiai temai skirtos abi bene reikšmingiausios Vytauto Žalio ir Janio Taurėno disertacijos⁶ ištisai nebuvo paskelbtos. Didelis istoriografinis laimėjimas yra neseniai

pasirodęs V. Žalio Lietuvos diplomatijos istorijos (1925–1940) I tomas⁷, kuriame įvertintas ir Baltijos sąjungos kūrimas, bet šis kūrimas tėra viena iš daugelio šio išpūdingo veikalo temų, kuri tegalėjo būti išdėstyta tik apibendrintai ir turbūt dėl to kai kuriose vietose apibendrinta gana kritiškai. Štai 28 p. pabrėžta, kad 1934 m. sukurta „Baltijos santarvė“, praėjus po to tik dvejiems metams, „merdėjo, o 1937 m. ji iš esmės jau buvo negyvas organizmas“.

Reikšmingi darbai yra skirti svarbioms Sovietų ir Baltijos šalių santykių problemoms, pirmiausia tarpvalstybinėms sutartims⁸. Taip pat nagrinėti Vokietijos santykiai su Baltijos šalimis⁹. Geras ženklas, kad mūsų jaunieji istorikai

² Žalsys V. Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940). Vilnius, 2007, t. 1. Žr. Astos Petraitytės recenziją – Darbai ir Dienos // 2007, Nr. 47, p. 254–261.

³ Laurinavičius Č. Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema). Vilnius, 1992; Kasparavičius A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė. Vilnius, 1996; *Stranga A.* Latvijas – Padomju Krievijas Miera līgums 1920. gada 11. augustā. Rīga, 2000. Žr. taip pat: *Ivinskis Z.* Lietuvos ir Sovietų Sąjungos santykių dvidešimtmetis (1919–1939). Reikšmingi etapai šaltinių šviesoje // Aidai. 1969, Nr. 6–8; Кукушкина И. А. Литва и Россия: 1920 // Россия и Балтия. Москва, 2000, с. 98–112.

⁴ Bonacer M. G. Die Stellung des Baltikums in der deutschen Grossraumpolitik zwischen 1930 und 1939. Hamburg, 1988; Ahmann R. Nazi German Policy towards the Baltic States // The Baltic and the Outbreak of the Second World War. Cambridge, 1992; *Hidden J.* The Baltic States and Weimar Ostpolitik. Cambridge, 1987; *Purkl A.* Die Lettlandpolitik der Weimarer Republik. Münster, 1997; *Rauch von Georg.* Die baltischen Staaten und Sowjetrussland 1919–1939 // Europa – Archiv. 1954, Nr. 9, S. 7087–7094; *Hubatsch W.* Die aussenpolitischen beziehungen des Deutschen Reiches zu Lettland und Estland 1923–1932 // Deutsche studien. Vierteljahresshefte. XIII. Jahrgang 1975, S. 305–314; *Lange F.* Lettland und seine baltischen Nachbarn in den Konzeption nationalsozialistischer Aussenpolitik // Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung. 46. Jahrgang 1997, Heft. 4, S. 500–512; *Žiugžda R.* Vokietijos ir Lietuvos santykiai 1919–1940. Vilnius, 1981; *Vurpcis M. X.* Политика Веймарской Германии в отношении буржуазной Латвии 1925–1932 г.г. Автореф. дисс. канд. ист. наук. Ленинград, 1986; *Дашерас Б. И.* Развитие экономических отношений между Литвой и Германией в 1919–1929 г.г. Автореф. дисс. канд. ист. наук. Вильнюс, 1983.

² Žr. Vitkus G. Diplomatinė aporija: Tarptautinė Lietuvos ir Rusijos santykių normalizacijos perspektyva. Vilnius, 2006, p. 9.

³ Aleksa K. Ar galėtų Lietuvos ir Vokietijos santykiai būti geresni // Veidas. 2007, rugsėjo 27, Nr. 39, p. 37.

⁴ Žr. Kazlauskas B. L'Entente Baltique. Paris, 1939; *Andersons E.* Baltijas Antantes priekšvēsture // Treji vārti. 1969, Nr. 1, p. 49–53, Nr. 2, p. 53–57, Nr. 6, p. 41–54, 1973, Nr. 2/3, p. 16–30; *Anderson E.* Pabaltijo sąjunga – realybē ar fantomas // Draugas. 1974, Nr. 162 (28), p. 1; *Žepkaitė R.* Dėl Pabaltijo valstybių sąjungos (Baltijos Antantės) kūrimo 1919–1925 m. // Lietuvos istorijos metraštis. 1984 metai. Vilnius, 1985, p. 38–53; *Počs K.* „Sanitarā kordona“ valgos. Rīgā, 1971; *Feldmanis I., Stranga A.* The Destiny of the Baltic Entente: 1934–1940. Riga, 1994; *Арумян Х.* За кулисами „Балтийского союза“. Таллин, 1960; ir kt.

⁵ *Žepkaitė R.* Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922 m.). Vilnius, 1973, p. 133–160; *Почс К. Я.* „Санитарный кордон“. Прибалтийский регион и Польша в антисоветских планах английского и французского империализма (1921–1929 г.г.). Рига, 1985; ir kt.

⁶ *Žalsys V.* Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais. Disertacija // Lietuvos istorijos instituto biblioteka, f. 16–96; *Taurėns J.* Baltic trend in foreign policy of the Republic of Latvia, 1934–1940. Summary of Doctoral Thesis. Rīga, 1999.

savo mokslinį kelią ryžtasi pradėti tyrinėdami Lietuvos ryšius su Rusija ir Vokietija¹⁰. Tačiau tėra paskelbtas tik vienas straipsnis, kuriame specialiai analizuojamas Sovietų poveikis Baltijos sąjungos kūrimui. Bet ir šiame straipsnyje, kurį paskelbė estų istorikas Magnus Ilmjārvs¹¹, aptariamas tik vienas chronologiniu požiūriu siauras šio kūrimo epizodas, būtent: Baltijos antantės susiformavimas 1934 metais.

Bendresnės tematikos darbuose ir Sovietų, ir Vokietijos poveikis Baltijos šalių integracijai kartais aptariamas, bet tas aptarimas dažniausiai yra susietas su platesnės apimties, įvairialypių tarptautinių procesų vertinimais. Todėl minėtas poveikis istoriografijoje neretai atrodo tarsi atsitiktinis, padiktotas įvairiausių tarptautinių aplinkybių, politinės konjunktūros, neišplaukiantis iš Vokietijos ar SSRS užsienio politikos koncepcijos, valstybinės strategijos. Tai gali sudaryti įspūdį, kad abi šios valstybės, palaikydamos santykius su Baltijos šalimis, vykdydamos jų atžvilgiu vienokią ar kitokią politiką, iš viso neturėjo jokio apibrėžto plano. Net demokratinų pažiūrų Rusijos mokslininkai Olegas Kenas ir Aleksandras Rupasovas prieina prie išvados, kad jų šalis, formuodama santykius su savo artimiausiais kaimynais, neturėjusi aiškesnės užsienio politikos koncepcijos¹². Būtent tokiu keliu einant ir randasi tvirtinimai, kad Sovietai 1939 m. Baltijos šalių ir Lenkijos pasidalijimuose dalyvavo susikomplicavus tarptautiniams santykiams, dėl gilių jų krizės, staigiai iškilusio pavojaus valstybės saugumui, o ne dėl išankstinių, jų pačių turėtų kėslų.

¹⁰ *Burinskaitė K.* Lietuvos ir Rusijos santykiai XV–XX a. Vilnius, 2005; *Paura A.* Lietuva Veimaro Respublikos ir Trečiojo Reicho užsienio politikoje. Vilnius, 2006.

¹¹ *Ilmjārv M.* The Soviet Union, Lithuania and the Establishment of the Baltic Entente // *Lithuanian Foreign Policy Review*. 1998, Nr. 2, p. 87–109.

¹² *Кен О. И., Рупасов А. И.* Политбюро ЦК ВКП (б) и отношения СССР с западными соседними государствами. Санкт-Петербург, 2000, ч. I. 1928–1934, с. 68.

Ar tų kėslų būta, kaip tik ir galėtų parodyti Sovietų ir Vokietijos pozicija Baltijos sąjungos kūrimo klausimu. Mat, tos sąjungos kūrimas buvo į ateitį orientuotas procesas, turėjęs pristabdyti dviejų didžiųjų gretimų valstybių revizionizmą. Tad judviejų požiūris į Baltijos sąjungos kūrimą galėtų būti tam tikras ženklas, rodantis jų platesnės politikos tikslus. Šiame straipsnyje ir mėginsime tą požiūrį iširti.

Ryškiausi Baltijos sąjungos kūrimo etapai ir bendriausi Vokietijos bei Sovietų politikos šiaurryčių Europoje bruožai

Baltijos sąjungos kūrimo istorijoje aiškiai išsiskiria trys etapai. Pirmajam priskirtume idėjos etninio pagrindu sukurti Lietuvos–Latvijos ir Estijos–Suomijos valstybes kilmę ir propagavimą. Dar niekas dorai nekalbėjo apie atskirą Lietuvos ar Latvijos valstybių kūrimą, kai 1885 m. žymus lietuvių visuomenės veikėjas, aušrininkas Jonas Šliūpas ėmė aiškinti (pirmiausia JAV leidžiamame laikraštyje „Unija“), kad lietuviai ir latviai, kaip giminingos tautos, norėdamos išsivaduoti iš ilgametės priespaudos ir išlaikyti nepriklausomybę, turi sukurti bendrą valstybę, kuri galėtų palaikyti artimus ryšius su Šiaurės šalimis. Ši idėja labiausiai buvo išplatinta tarp Amerikos lietuvių per Pirmąją pasaulinį karą, ji taip pat buvo žinoma Lietuvoje ir Latvijoje bei Rusijoje, kur gyveno lietuvių ar latvių. Nors J. Šliūpas specialioje knygoje¹³ išdėstė konkretų bendros baltų valstybės planą, jis buvo toli nuo tikrovės – tvirtinta, kad lietuvių ir latvių dar esą 10 mln., kad latviai bendroje valstybėje galės pasitenkinti autonomija ir t. t. Kritikų buvo per akis, bet niekas neparengė realiesnio bendros valstybės plano, tad ji iš tikrųjų net nebuvo pradėta kurti,

¹³ *Šliūpas J.* Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės tautų sąjunga. Stokholmas, 1918.

visi projektai liko idėjų lygmens. Iš esmės tas pats pasakytina ir apie sumanymą suformuoti bendrą estų ir suomių valstybę, nors šiuo atveju buvo įvairesnių ir realesnių projektų¹⁴.

Abiejų sumanymų nesėkmės aiškintinos visų pirma tuo, kad lietuvių, latvių, estų ir suomių tautos atgimė kaip visai savarankiškos, viena nuo kitos gerokai atitolusios, tad kiekviena jų siekė ne bendro, o savojo valstybingumo. Kita vertus, tie planai nebuvo visai utopiniai. Tai rodo Čekoslovakijos valstybės susikūrimas ir egzistavimas beveik iki mūsų dienų. Tačiau pastaruoju atveju buvo tauta lyderė (ekonominiu, politiniu ir valstybingumo tradicijų požiūriu) – čekai, prie kurių šliejosi gimininga tauta – slovakai. Panašiai jėgų santykis susiklostė ir kuriantis Jugoslavijos (iki 1929 m. ji vadinta „Serbų, Kroatų ir Slovėnų karalyste“) valstybei, kur vyravo serbai. O nei lietuviai, nei latviai lyderystės vieni kitiems nepripažino, savo žemėse norėjo šeimininkauti vieni patys. Suomiai ir estai labiau jautė tarpusavio artimumą, bet šlietis vieni prie kitų iki bendros valstybės sudarymo irgi nesiryžo. Pagaliau Pirmojo pasaulinio karo nugalėtojos – Anglija, Prancūzija ir JAV, skirtingai žiūrėdamos į Austrijos-Vengrijos ir Rusijos imperijų palikimą, stipriai parėmė Čekoslovakijos valstybės kūrimą. O štai Rytų Pabaltijyje šios didžiosios valstybės dar ilgokai buvo linkusios tradiciškai pripažinti Rusijos suverenitetą. Aišku, remtos tik nebolševikinės jos jėgos, Kolčiakas dargi skelbtas visos Rusijos valdovu. Net karą pralaimėjusiai Vokietijai kurį laiką buvo leista Baltijos šalyse laikyti savo kariuomenę tikintis, kad ji sulaukys bolševikų ekspansiją į Europos gilumą.

Tokia Vakarų pozicija ne tik neskatinė bendro baltų ar suomių–estų valstybingumo atsiradimo, bet ir apsunkino atskirų Baltijos valstybių, ypač Latvijos ir Lietuvos, susidarymą. Kaip tarpinė

grandį tarp bendro ir atskiro Baltijos valstybingumo galima traktuoti sumanymą sukurti Estijos, Latvijos ir Lietuvos konfederaciją, kurios projektą parengė šių šalių delegacijos, veikusios Paryžiuje Taikos konferencijos metu. Tačiau tų trijų kraštų vyriausybės nesiėmė jokių realių priemonių šiam projektui įgyvendinti.

Antrajam Baltijos sąjungos kūrimo etapui priskirtume 1919–1925 m. intensyviai vykusius mėginimus suformuoti Lietuvos, Latvijos, Estijos, Suomijos ir Lenkijos politinį, karinį bei ekonominį bloką. Jo formavimą pirmiausia apsunkino tai, kad vienu metu mėginta įgyvendinti skirtingus to bloko variantus, kurti skirtingos sudėties organizacijas. Kurta trijų mažųjų valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – sąjunga, penkių valstybių – Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos, Lenkijos – sąjunga, taip pat keturių valstybių susivienijimas (tos pačios valstybės, tik be Lietuvos arba be Lenkijos). Kuriant Lenkijos vadovaujamą didžiąją Baltijos sąjungą tebuvo žengtas tik vienas realus žingsnis – 1922 m. kovo 17 d. Varšuvoje Lenkijos, Latvijos, Suomijos ir Estijos užsienio reikalų ministrai pasirašė sąjunginę sutartį, bet Suomijos parlamentas jos neratifikavo. Įprasta sakyti, kad šalia kitų veiksmų ratifikuoti sutrukdė Vokietija, stipri jos įtaka Suomijos politiniam procesui. Matydamos, kad Suomija nesiekia prisiimti išpareigojimų dėl pietinių savo kaimynių likimo ir kad Lenkija su Lietuva negali įveikti tarpusavio konflikto, Latvija su Estija ryžosi sutelkti bent savas, nors ir kuklias, jėgas. 1923 m. lapkričio 1 d. jos pasirašė gynybinę sąjungos ir preliminarą muitų unijos sutartį¹⁵, tačiau abiem šalims pritrūko valios tas labai reikalingas sutartis realiai įgyvendinti.

Skirtingi sąjungos variantai kurti daugiausia dėl to, kad Lenkija ir Lietuva, tarpusavyje konf-

¹⁴ Žr. Zetterberg S. Die finisch-estnischen Unionspläne 1917–1919 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. 1984, Nr. 32.

¹⁵ Latvijos valstybės istorijos (toliau – LVI) archyvas, f. 2574, ap. 3, b. 231, l. 11–12. Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Ad Fontes 7. Tallinn, 1999, p. 224–228.

liktuodamos, negalėjo vienoje sąjungoje sutilpti. Šis konfliktas ir skirtingų sąjungos projektų kūrimas sudarė išorės jėgoms, pirmiausia didžiosioms valstybėms, kuo puikiausias sąlygas sau naudinga kryptimi veikti Baltijos šalių integraciją ir šitaip jose stiprinti savo įtaką. Integraciją skatinantis Anglijos ir Prancūzijos poveikis tarsi neutralizuodavosi, kadangi pirmoji labiau palaikė mažąją, o antroji – didįją (su Lenkija) sąjungos variantą. O tai dar labiau atrišo Vokietijai ir SSRS rankas netrukdomai ardyti Baltijos šalių vienybę.

Kaip trečią Sąjungos kūrimo etapą traktuotume Baltijos antantės susidarymą 1934 m. ir jos veiklą iki 1940 m. okupacijos. Šis etapas išsiskiria tuo, kad jo metu sąjungos kūrimas bent iš dalies jau buvo įgyvendintas, jau buvo pasirašyta ir veikė trišalė Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinio bei diplomatinio bendradarbiavimo sutartis. Tiesa, tas bendradarbiavimas turėjo išimčių, neapėmė Vilniaus klausimo¹⁶, t. y. Lenkijos ir Lietuvos ginčo esmės. Taip pat trys šalys neturėjo bendrų įsipareigojimų karinėje ir ekonominėje srityse. Tad jų bendradarbiavimas buvo labai ribotas, bet vis dėlto vyko. Lietuva, Latvija, Estija sustiprino diplomatinius ryšius, jų pasiuntiniai įvairiose šalyse reguliariai rengė pasitarimus, kuriose derindavo bendros veiklos kryptis ir ypač išplėtė bendradarbiavimą Tautų Sąjungoje, kur kartu veikdamos gavo nenuolatinę vietą jos Taryboje. Bendru trijų šalių susitarimu ta vieta buvo patikėta Latvijai.

Baltijos antantės veiklos ribotumą sąlygojo tuometinė tarptautinė situacija, pirmiausia didžiųjų valstybių politika ir ypač Vokietijos ir SSRS nuostatos, kurių Baltijos šalys negalėjo, o gal ir nebuvo linkusios nepaisyti.

Apskritai nei SSRS, nei Vokietija nebuvo suinteresuotos, kad susikurtų Baltijos sąjunga, kuria siekta sustiprinti ir stabilizuoti po Pirmojo pasaulinio karo susidariusią tarptautinę sistemą Europoje. Į Lenkiją ir Baltijos šalis iš inercijos dar žiūrėta kaip į prarastas, atplėštas teritorijas, kurias ateityje reikės išsigrąžinti. Šios šalys traktuotos kaip karo nugalėtojų – Anglijos ir Prancūzijos – išsprastas barjeras tarp Vokietijos ir Rusijos. Pastarosios siekė tą barjerą paversti tiltu. Nepalankiausiai, aišku, vertinta Lenkija, turėjusi daugiausia „svetimų“ teritorijų. Dėl tos aplinkybės dalis Vokietijos politikų manė, kad jų šalis suinterasuota Lietuvos valstybės egzistavimu, kadangi ši valstybė galėjo riboti Lenkijos išigalėjimą Pabaltijyje ir neleisti jai iš abiejų pusių apsupti Rytprūsius.

Nepasitenkinimą Lenkijos ir Baltijos šalių suartėjimu, netgi jų egzistavimu Sovietų ir Vokietijos politikai yra išreiškę tiek netiesioginėmis užuominomis, tiek atvirais pareiškimais. Štai 1921 m. sausio 21 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras Vilhelmas Simonas, net kalbėdamas Reichstage, Baltijos valstybes gana šurkščiai pavadino „nepageidaujamu barjeru“ tarp Vokietijos ir Rusijos¹⁷. Tokias nuostatas aiškiau negu žodžiai rodė šių didžiųjų valstybių politika, konkretūs jų judviejų veiksmai. Gerai žinoma, kad 1920 m., kai Raudonoji armija priartėjo prie Varšuvos, Vokietija visai nesiruošė padėti lenkams gintis, o jų ir bolševikų kare laikėsi pastariesiems palankaus neutraliteto. Nors ir pralaimėjusi karą Vokietija stengėsi išlaikyti savo kariuomenę Baltijos šalyse, rėmė jungtinius vokiečių ir rusų dalinius – bermontininkus, kurie 1919 m. spalį bandė užimti Rygą. Todėl Latvija net paskelbė Vokietijai karą, nors pasaulinis karas tuomet visur jau buvo pasibaigęs ir visi dėl to džiūgavo. Sovietai net tik,

¹⁶ Žr. 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje kartu su Baltijos Antantės sutartimi pasirašytą slapta Lietuvos, Latvijos ir Estijos deklaraciją – Estijos valstybės archyvas (toliau – EVA), f. 957, ap. 14, b. 31, l. 19.

¹⁷ Žr. *Andersons E. Baltijos Antantes priekšvėsture // Treji varti. 1969, Nr. 6, p. 43.*

kaip minėta, puolė Lenkija, bet ir 1919 m. mėgino prisijungti visas tris mažąsias Baltijos šalis.

Vokietija ir SSRS, palaikydamos santykius su atskiromis Baltijos valstybėmis, galėjo mėgautis išpučingu, unikaliu galių santykiu pastarųjų nenaudai (SSRS plotas bene daugiau kaip tris šimtus kartų buvo didesnis už Lietuvos teritoriją). Susivienijusios į glaudžią sąjungą, veikdamos kaip vienas kumštis Baltijos šalys galėjo šį joms nenaudingą jėgų balansą bent kiek sušvelninti. Šito abi didžiosios valstybės, aišku, nepageidavo.

Turėdamos Baltijos regione bendrų interesų, SSRS ir Vokietija buvo sąjungininkės. Bendrus interesus jos ne tik suvokė, bet ir bendradarbiavo juos įgyvendindamos. Dar tuoj pat po karo abiejų šalių abi kraštutinės jėgos (sąlygiškai jas pavadintume baltaisiais ir raudonaisiais), atsidūrusios Pabaltijyje, griebdavosi bendrų veiksmų. Štai baltųjų rusų ir vokiečių daliniai 1919 m. rudenį čia, kaip minėta, susijungė į bendrą kariuomenę, vadinamuosius bermontininkus, kurie bandė nuversti Latvijos vyriausybę ir ketino įsitvirtinti Lietuvoje bei Estijoje. Revizionistinės rusų ir vokiečių jėgos, matyt, jau tuomet tikėjosi, kad, panaudojant bermontininkus, Baltijos šalys vėl bus prijungtos prie atkurtos nebolševikinės Rusijos, kuri neprieštaraus, kad vokiečių baronai toliau viešpatautų Latvijoje ir Estijoje.

Bendradarbiavimo užmačių 1919 m. turėjo ir abiejų didžiųjų valstybių revoliucinės, komunistinės jėgos. Dar 1918 m. pabaigoje į Lietuvą besiveržiantys raudonarmiečiai tikėjosi joje remtis užsilikusia ir revoliucionizuota vokiečių kariuomene, kurioje aktyviai veikė vokiečių komunistai, vadinamieji spartakininkai. Tačiau kai 1919 m. sausį vokiečių revoliucinės jėgos pralaimėjo kruvinus mūšius Berlyne, jos ėmė prarasti įtaką ir Lietuvoje. Tokia situacija rusų bolševikai buvo be galo nusivylę. Vienas jų, Adolfas Joffė, apsilkęs Lietuvoje, specialiaame laiške Vladimirui Leninui ir Jakovui Sverdlovui

1919 m. vasario 22 d. su apmaudu rašė, kad į revoliucinę vokiečių kariuomenę dėtos didžiulės viltytys nepasiteisino. Ta kariuomenė, – apgailestavo jis, – visiškai „pakeitė fizionomiją“, jokių tarybų tenai nebėra, tad susitarti su ja nebeįmanoma, remiantis spartakininkais sukelti sukilimo Kaune irgi nebepavyko, dėl to Raudonosios armijos padėtis Lietuvoje tapo „beveik beviltiška“¹⁸.

Bendrą Vokietijos ir Sovietų Rusijos politiką Baltijos regione skatino ir tai, kad abi šalys po Pirmojo pasaulinio karo palaikė gana artimus politinius ryšius, 1922 m. pasirašė garsiąją Rapalo sutartį, ir visas judviejų suartėjimas buvo paženklintas „Rapalo dvasia“. Šias didžiąsias valstybes ypač susiejo slaptas karinis bendradarbiavimas, po karo padėjęs abiejų šalių kariuomenėms atsikurti ir sustiprėti. Įveikdama Versalio taikos apribojimus (pirmiausia laikyti ne didesnę kaip 100 tūkst. kariuomenę), Vokietija savo karinę pramonę ir ginkluotąsias pajėgas (daugiausia tankų ir aviacijos dalinius) ugdė, formavo, tobulino Rusijos platybėse – jos karinėse gamylose ir poligonuose, prieš tai, aišku, su ja slapta susitarusi. Sovietai irgi gavo iš Vokietijos svarią karinę paramą specialiais bei naujausia technika¹⁹. Abi šalys iš tikrųjų

¹⁸ Rusijos valstybinis socialinės ir politinės istorijos (toliau – RVSP) archyvas, f. 5, ap. 1, b. 2805, l. 1.

¹⁹ Žr. *Friedrich von Rabenau*. Seeckt. Aus seinem Leben 1918–1936. Leipzig, 1940; *Helbig H.* Die Trager der Rapallo-Politik. Göttingen, 1958; *Muler R. D.* Das Tor zur Weltmacht. Die Bedeutung der Sowjetunion für die deutsche Wirtschaft und Rüstungspolitik zwischen den Weltkriegen. Boppard am Rhein, 1984; *Groehler O.* Selbstmörderische Allianz. Deutsch-russische Militärbeziehungen 1920–1941. Berlin, 1992; *Zeidler M.* Reichswehr und Rote Armee 1920–1933. Wege und Stationen einer ungewöhnlichen Zusammenarbeit. München, 1993; *Дьяков Ю. Л., Бушуева Т. С.* Фашистский меч ковался в СССР. Красная Армия и рейхвер. Тайное сотрудничество. Москва, 1992; Другая война 1939–1945. Москва, 1996; *Ахтамзян А. А.* Военное сотрудничество СССР и Германии 1920–1933 гг. // Новое и новейшая история. 1990. No. 5, с. 3–24; *Руденко М.* Кузница фашиской армии (для удара по СССР танковые армды вермахта на- таскивалис на нашей же территории) // Независимая газета. 1997, 20 июня; *Горлов С.* Совершенно секретно. Аланс Москва–Берлин 1920–1933 гг. Москва, 2001; ir kt.

veikė kaip karinės sąjungininkės, nors juridškai, viešai jos to nebuvo įforminusios.

Toks artimas ir slaptas karinis bendradarbiavimas sudarė palankų foną veikti kartu diplomatijos fronte. Vokietijos ir Sovietų diplomatai, suprasdami vieni kitus „iš pusės žodžio“, Baltijos regione panašių tikslų siekdavo kartu. Abi šalys, aišku, čia buvo konkurentės, bet šio regiono integracijos stabdymo darbe – sąjungininkės.

Baltijos sąjungos kūrimo stabdymas 1919–1925 metais

Mūsų išskirtame pirmajame Baltijos konsolidacijos etape keliant idėją sukurti vieningas Lietuvos – Latvijos ir Suomijos – Estijos valstybes tiesioginių Vokietijos arba Rusijos trukdžių sunku apčiuopti, jei, aišku, neskaitysime tartum alternatyvių bandymų suformuoti prorusišką sovietinį Baltijos šalių valstybingumą ar Lietuvos ir Kuršo žemėse steigti Vokietijai pavaldžias monarchijas. Ryškesnių pirmųjų tos konsolidacijos išorės trukdymų galima apčiuopti tik nuo 1919 m. pradžios. Jau tada Paryžiuje veikę Rusijos politinio pasitarimo lyderiai Georgijus Lvovas, Sergiejus Sazonovas ir Vasilijus Maklakovas Lietuvos delegacijai prie Taikos konferencijos aiškino, jog Lietuvos valstybės susikūrimas neužgaunąs gyvybinių Rusijos interesų²⁰, leisdami suprasti, kad to paties jie nepasakytų apie Latviją ir Estiją. Taigi šie rusų veikėjai žadėjo, kad Lietuvos nepriklausomybė bus pripažinta neminint jos dviejų šiaurinių kaimynių. Tokiais pažadais kai kurie Lietuvos delegacijos Paryžiuje nariai, pirmiausia jos vadovas Augustinas Voldemaras, bus susivilioję, nes nuo 1919 m. balandžio pradžios ėmė vengti bendros veiklos su Latvijos ir Estijos atstovais, pavyzdžiui, atsisakė pasirašyti bendrą

Baltijos šalių protestą prieš Kolčiako pripažinimą visos Rusijos valdovu²¹.

Šitaip nepasitikėjimo sėkla tarp Lietuvos ir jos šiaurinių kaimynių buvo pasėta, tačiau apskritai iki 1920 m. vidurio Baltijos šalių integracijos išorės trukdymai nebuvo stiprūs – šiuo laikotarpiu ta integracija tartum turėjo šiltnamio sąlygas, bet jomis nebuvo kaip reikiant pasinaudota. Nors tada šios šalys surengė net penkias premjerų ir užsienio reikalų ministrų konferencijas (Rygoje 1919 m. rugsėjo 10–12 d., Taline rugsėjo 14–15 d., Tartu rugsėjo 29–spalio 1 d., vėl Tartu lapkričio 10–20 d. ir Helsinkyje 1920 m. sausio 15–21 d.), dėl sąjungos nesusitarė. Joms pačioms trūko valios ir ryžto. Tiesa, jau tuomet kilo Lenkijos ir Lietuvos konfliktas, bet iki Želigovskio smurto (1920 m. spalį) jis nebuvo pasiekęs apogėjaus. Bendradarbiavimo aplinką šiek tiek drumstė ir trijų mažesnių Baltijos šalių ginčai dėl Estijos–Latvijos ir Latvijos–Lietuvos sienų nustatymo bei šių šalių nesugebėjimas susitarti dėl bendrų Taikos derybų su Sovietų Rusija. Su ja jos derėjosi atskirai ir 1920 m. pasirašė atskiras Taikos sutartis.

Pažymėtinas ir nenuoseklus Lietuvos dalyvavimas kuriant Baltijos sąjungą. Nė į vieną iš penkių minėtų konferencijų neatvyko Lietuvos užsienio reikalų ministras. Juo tuomet buvo A. Voldemaras. Jo nedalyvavimas bendrose užsienio reikalų ministrų konferencijose jo kolegoms iš kitų Baltijos šalių atrodė tiesiog akibrokštas arba aiški tendencija. Buvo žinoma, jog jis manęs, kad tarptautinės teisės požiūriu Lietuvos padėtis skiriasi nuo Latvijos ir Estijos, kadangi Lietuva yra turėjusi valstybingumą. Taip pat jam atrodė, jog atsitiesusi ir sustiprėjusi Rusija stengsis atgauti Latviją su Estiją, kurios turi patogius uostus ir išplėtotą pramonę, o Lietuvą, tokių dalykų neturinčią, paliksianti ramybėje. Todėl Lietuva, veikdama atskirai, lengviau

²⁰ Laurinavičius Č. Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis, p. 72.

²¹ Žr. Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai. Vilnius, 1993, p. 17.

gausianti tarptautinį pripažinimą ir išlaikysianti valstybingumą.

Šitokių įsitikinimų vedamas, A. Voldemaras nuo baltiško bendradarbiavimo traukėsi atstupstas ir nei vyko į minėtas Baltijos šalių konferencijas, nei mėgino jas rengti savo šalyje. Panašaus nusistatymo tik ne taip kategoriškai laikėsi ir pirmasis Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona. Šitokių dviejų Lietuvos valstybės atkūrimo lyderių „separatizmą“ Latvijos ir Estijos politikai traktavo kaip Vokietijos įtakos Lietuvoje pasireiškimą, o ne kaip jos istorinį išskirtinumą. Lietuvos ir Latvijos nesutarimai dėl bendros kovos su bermontininkais tokią traktuotę dar labiau sustiprino.

Kai antantės šalys 1921 m. sausio 26 d. *de jure* pripažino Latviją ir Estiją, o Lietuvos pripažinimą atidėjo ir todėl A. Voldemaro numatymai nebeatrodė realūs, Lietuvos vyriausybė šiek tiek susigriebė, keitė poziciją, jos užsienio reikalų ministras Juozas Purickis vyko į Latviją ir Estiją, 1921 m. liepos 12–13 d. suorganizavo su jomis konferenciją, pasirašė su Latvija slaptą protokolą, iš esmės artimą politinės sąjungos sutarčiai²², tad šiek tiek pasiekė trijų Baltijos šalių suartėjimo linkme. Vis dėlto ankstesnis Lietuvos pasyvumas esminio persilaužimo iš karto pasiekti neleido, be to, jau buvo sustiprėjęs jos konfliktas su Lenkija, pagaliau ir Sovietai jau buvo radę būdą stabdyti Baltijos šalių konsolidaciją.

Pastaroji aplinkybė pirmąsyk išryškėjo per Buldurių (prie Rygos) konferenciją (1920 m. rugpjūčio 6–rugsėjo 6 d.), kurioje paskutinį sykį dalyvavo visos penkios galimos sąjungos narės – Latvija, Estija, Lietuva, Suomija ir Lenkija. Bet nelemtas sutapimas – konferencijai Bulduriuose Baltijos šalys pirmąsyk puikiai pasiruošė, parengė gausybę bendradarbiavimo sumanymų, tačiau

kaip tik ir Sovietai tuomet susirado priemonę, kaip tą bendradarbiavimą stabdyti. Konferencijos išvakarėse – liepos 12 d. – jie Taikos sutartimi Lietuvai pripažino Vilnių, bet jame dar turėjo savo kariuomenę, kurią žadėjo išvesti ir iš tikrųjų perduoti jį Lietuvai. Jos politikai šito labai laukė, tačiau baiminosi, kad Sovietai nepersigalvotų, todėl vengta kokių nors būdų juos užrūstinti. Lietuvos delegacijai, pasiūstai į Buldurių konferenciją, buvo nurodyta „laikytis kiek galima daugiau švelnios, taikingos, kompromisinės politikos“²³.

Šitokia taktika trukdė Buldurių konferencijai pasiekti pagrindinį tikslą – sukurti Baltijos šalių sąjungą ir pirmiausia karinę. Dar preliminariume posėdyje, rugpjūčio 5 dieną, Lietuvos delegacija pasiūlė išbraukti karinės konvencijos klausimą iš oficialios konferencijos darbotvarkės. Matyt, delegaciją veikė ne tik nuosaikios instrukcijos, bet ir tiesioginis Sovietų spaudimas, patirtas jau Rygoje, kur tuomet buvo įsikūrusi gausi jų delegacija, atvykusi užbaigti Taikos derybas su Latvija. Sovietų delegacijos vadovas tose derybose A. Joffė tą pačią rugpjūčio 5 dieną priekaištavo Lietuvos delegacijos Buldurių konferencijoje vadovui Jurgiui Šauliui, kam Lietuva, norėdama iš Sovietų rankų kuo greičiau atgauti Vilnių, kartu dalyvauja konferencijoje, kurios darbotvarkėje figūruoja prieš Rusiją nukreiptos karinės konvencijos klausimas. J. Šaulys teisinosi, jog darbotvarkę sudaryta be jo žinios ir patikino, kad reikalausiąs šį klausimą iš jos išbraukti²⁴.

Sovietams duotų patikimų Lietuvos delegacija laikėsi. Ji taip pat nepritarė oficialiam Ukrainos ir Baltarusijos atstovų dalyvavimui konferencijos darbe (dėl jų dalyvavimo A. Joffė

²² 1921 m. gegužės 14 d. Lietuvos ir Latvijos užsienio reikalų ministrų pasitarimo protokolas. LVI archyvas, f. 1313, ap. I, b. 155, l. 11.

²³ Lietuvos vyriausybės instrukcija Lietuvos delegacijai, pasiūstai į Buldurių konferenciją. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 82, l. 139.

²⁴ Lietuvos delegacijos Buldurių konferencijoje 1920 m. rugpjūčio 5 d. pranešimas Užsienio reikalų ministerijai apie pokalbius su Sovietų atstovais. Ten pat, l. 22–23.

taip pat priekaištavo J. Šauliui). Lietuvos delegacijos nariai aiškino, kad Ukrainos ir Baltarusijos delegatai neatstovauja tikroms valstybėms, be to, jos net nepriklausančios prie Baltijos šalių. Suprantama, kad tai buvo tik formalūs kriterijai, o iš tikrųjų buvo matyti, kad Lietuva baiminasi užrūstinti Sovietus, kurie Baltarusiją ir Ukrainą laikė savomis žemėmis.

Lietuvos delegacijos nuomonė Buldurių konferencijai tapo labai svarbi, gal net principinė. Štai Lietuvos delegacijos telegramoje, pasiųstoje rugpjūčio 26 dieną iš Buldurių į Kauną, sakoma: „Šiandien politinė komisijoj Mejerovicass (Latvijos užsienio reikalų ministras – straipsnio aut. pastaba) pastatė klausimą stačiai visom delegacijom dėlei politinių sutarčių arba reikia skirstytis [...]. Rytoj delegacijos turi duoti atsakymus [...]. Visų akys nukreiptos į lietuvius.“²⁵ Tačiau lietuviai užsispyrusiai laikėsi nelanksčios, santūrios, visai neryžtingos pozicijos, kuri, manytume, gana objektyviai atspindi Estijos užsienio reikalų ministerijos parengtoje Buldurių konferencijos apžvalgoje. Joje, be kita ko, nurodoma: „Rugpjūčio 20 dieną kaip visateisė konferencijos narė priimama Ukraina. [...] Tuo klausimu Lietuva pateikė savo skirtingą nuomonę: esą Ukraina prie Baltijos valstybių nepriklauso ir todėl neturėtų būti į konferenciją įleista. Rusija esą galėtų čia išvelgti kišimąsi į savo vidaus reikalus ir esą Lietuvai galėtų dėl to iškilti didelių sunkumų. [...] Visos konferencijos metu kartais daugiau, kartais mažiau jautėsi fatališka Lietuvos–Lenkijos priešprieša ir pirmą kartą taip akivaizdžiai išaiškėjo Rusijos bandymas regzti intrigas per Lietuvą.“²⁶ Istoriniai dokumentai rodo, kad Sovietų diplomatų nuolat kartota frazė, jog Baltijos sąjunga po Pirmojo pasaulinio karo

nesusikūrė išimtinai dėl Lietuvos pozicijos, nėra visai iš piršto laužta.

Lietuvos pozicijos, aišku, nereikia sureikšminti, suabsoliutinti. Dezintegracijos kryptimi veiktos visos Baltijos šalys, joms taikyti įvairiausi poveikio metodai. Dėl vietos stokos šiame straipsnyje juos aptarsime tik apibendrintai, negalėdami įsigilinti į kiekvieną Baltijos šalių konferenciją, kurios po nelabai sėkmingo Buldurių forumo vyko toliau.

Sovietai dažnai taikė tiesmuko grasinimo metodą. Štai Užsienio reikalų liaudies (toliau – URL) komisaro pavaduotojas Maksimas Litvinovas 1921 m. liepos 18 d. Estijos užsienio reikalų ministrui Antsui Pijpui ir Latvijos pasiuntiniui Taline Julijui Feldmanui atvirai aiškino: „Jei Latvija ir Estija įsijungs į Baltijos sąjungą, SSRS jas traktuos kaip priešiškas valstybes, todėl sustiprins su jomis sieną, sutelks prieš jas savo kariuomenę; jei norit konfrontuoti, mes galim, mes didžioji valstybė, mes įstengsime, bet ar įstengsite jūs?“²⁷ Šiuosyk tai, atrodo, nebuvo tuščias grasinimas. SSRS karinės revoliucinės tarybos pirmininkas Michailas Frunzė ne kartą klausė URL komisariato, ar tikėtina, kad susikurs Baltijos sąjunga. URL komisariato ir minėtos tarybos susirašinėjimo medžiaga buvo siunčiama ir Josifui Stalinui bei Feliksui Dzeržinskiui²⁸.

Lietuvai grasinta subtiliau, visada atsižvelgiant į jos konfliktą su Lenkija. Vis dėlto Lietuvos vyriausybei, 1921 m. pradėjusiai aktyviau siekti sąjungos su Latvija ir Estija, irgi ne kartą buvo pareikšta, kad tos sąjungos kūrimas bus nedraugiškas Sovietams aktas, tiesiog antitarybinė politika. Kartu buvo leidžiama suprasti, kad Lietuva, įsijungusi į Baltijos bloką, tuoj pat

²⁵ Ten pat, l. 41–42.

²⁶ Eesti suhted Leedu ja Poolaga. Balti konverentsid 1920–1925. Dokumentine kogumik. Tallinn, 2001, p. 58–60.

²⁷ Rusijos Federacijos užsienio politikos (toliau – RFUP) archyvas, f. 0151, ap. 5, b. 22, segtuvas 4, l. 93.

²⁸ URL komisariato ir karinės revoliucinės tarybos susirašinėjimo medžiaga. Ten pat, ap. 12, b. 14, sg. 17, l. 134–135.

neteks bet kokios SSRS paramos. Tokie pagrasinimai ar net užuominos Lietuvą veikdavo labai stipriai, nes daugelis jos politikų, be Sovietų arba Vokietijos, nematė kitos jėgos, kuri galėtų padėti atgauti Vilnių ir apsiginti nuo Lenkijos. Dar tais pačiais 1921 m. Lietuva pažadėjo Sovietams nestoti į jokią „antitarybinę koaliciją“ net ir tuo atveju, jeigu už stojimą būtų pažadėta didžiulė kompensacija²⁹. Tokie pažadai vis kartoti, tarpais dar labiau sustiprinant intonaciją. Štai Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis 1923 m. gegužės 9 d. URL komisarui Georgijui Čičerinui pareiškė: „Lietuva veikiau žus, negu sutiks jungtis į bet kokią, Sovietams priešišką, koaliciją.“³⁰

Siekdami stabdyti Baltijos šalių sąjungos kūrimą, Sovietai stengėsi šiose šalyse išstumti iš valdžios aktyviausius tos sąjungos šalininkus, jos steigėjus. Pavyzdžiui, po komunistinio 1924 m. gruodžio 1 d. pučo Taline Estija suskato aktyviau rūpintis Baltijos vienybe, siekė, kad ją paremtų Vakarų valstybės, pirmiausia Prancūzija ir Anglija. Organizuoti sąjungą ypač stengėsi tuometinis Estijos užsienio reikalų ministras Karelis Robertas Pusta ir pasiuntinys Londone Oskaras Kallasas. Dėl pastarojo veiksmų SSRS 1925 m. kovo 5 d. įteikė Estijai ultimatyvią notą. Iš tikrųjų reikalauta pasiuntinį atšaukti. Veikdami per savo šalininkus Estijos politiniame elite Sovietai pasiekė, kad ne tik O. Kallasas, bet ir K. R. Pusta turėjo atsistatydinti³¹. URL komisariato 1926 m. vasario 20 d. rašte SSRS pasiuntinybei Taline tartum pasigardžiuojant buvo pabrėžta: „K. Pusta ėjo prieš mus, todėl buvo pašalintas.“³²

²⁹ Žr. 1921 m. sausio 29 d. pirmojo Sovietų pasiuntinio Aleksandro Akselrodo ataskaita URL komisarui Georgijui Čičerinui. Ten pat, ap. 5, b. 9, sg. 3, l. 7.

³⁰ G. Čičerino ir J. Baltrušaičio pokalbis. Ten pat, ap. 9, b. 9, sg. 9a, l. 9–10.

³¹ Žr. Butkus Z. SSRS intrigos Baltijos šalyse (1920–1940) // Darbai ir Dienos. 1998, Nr. 7 (16), p. 149.

³² Ten pat, p. 150.

Nevengta naudoti ir ekonominio spaudimo. SSRS paprastai daugiau pelningo tranzito nukreipdavo per tą Baltijos šalį, kuri mažiau rūpinosi sąjungos kūrimu. Taip pat tai šaliai atsirasdavo prekybinių nuolaidų, kitų ūkinių lengvatų. Aukščiausias Sovietų valdžios organas Politbiuras 1927 m. sausio 27 d. posėdyje numatė nutraukti dar tik ketinamą pasirašyti prekybos sutartį su Latvija tuo atveju, jei ši įsijungs į Sovietams nepageidaujamą karinį ar politinį bloką³³.

Dažniau negu grasinimai ar tiesmukas spaudimas taikytos subtilesnės diplomatinės priemonės, pirmiausia Baltijos šalių kiršinimas, jų vienybės ardymas, laikantis tradicinio principo „Divide et impera“. Ypač dažnai lietuviams buvo aiškinama, kad latviai ir estai yra veikiami Lenkijos ar Prancūzijos, todėl suartėjimas su jais galų gale nuves į Sąjungą su Lenkija, o per ją ir į Vilniaus išsižadėjimą. Šitokius argumentus plačiai naudojo ne tik Sovietų, bet ir Vokietijos diplomatai. Pavyzdžiui, 1924 m. pradžioje organizuojamos Baltijos šalių konferencijos, turėjusios vykti Kaune, išvakarėse Vokietijos pasiuntinys Estijoje savo kolegai iš Lietuvos tvirtino, jog „latviai ir estai“ esą „visai pasidavę prancūzų ir lenkų įtekmei“³⁴, todėl bendradarbiavimas su jais nuves į susitaikymą su Lenkija, neatgavus istorinės sostinės.

Tokie įtikinėjimai buvo paveikūs, nes krisdavo į palankią dirvą – panašių minčių kildavo patiems lietuviams. Kai kurie Lietuvos politikai jas propagavo. „Pabaltės sąjunga ne tik nereikalinga Lietuvai, bet dar jai pavojinga, – rašė A. Smetona 1924 m. rugsėjo 4 d. „Tautos vaire“, – juk tik aklas gali nematyti, kad ji užuolanka stumia Lenkijos glėbin.“ Šiuo atveju net sunku nustatyti, kas buvo svarbesni – išorės kurstymai ar

³³ RVSPi archyvas, f. 3, ap. 74, b. 4, l. 52.

³⁴ Cit. iš Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais. Vilnius, 1993, p. 97.

pačių lietuvių mintys. Šiaip ar taip, jų pliūpsniai išsiverždavo po ilgų Lietuvos politikų pokalbių su Vokietijos ar Sovietų diplomatais. Pagaliau prieš Baltijos sąjungą nukreipta propaganda tirščiausiai sklido iš Sovietų finansuojamos tautininkų spaudos. Ji juk ir finansuota daugiausia dėl to, kad tautininkai aršiau negu kitos Lietuvos partijos prieštaravo Baltijos sąjungai³⁵.

Prieš suartėjimą su Lietuva nuteikti latvius ar estus nebuvo taip lengva, nes tekdavo ieškoti įmantresnių argumentų. Dažniausiai jiems buvo aiškinama, kad lietuviai vykdo nerealią, iliuzinę, tik garsia praeitimi paremtą politiką, vengia ekonomiškai bendradarbiauti su savo šiauriniais kaimynais. Sovietų vadovybė savo pasiuntiniams Baltijos šalyse net siūsdavo specialias instrukcijas, kuriose konkrečiai ir diferencijuotai buvo nurodoma, kaip prieš Baltijos sąjungą nuteikti Lietuvą, kaip Latviją, Estiją ar Suomiją. Vokietijos diplomatai ypač plačiai naudojo Lietuvos atsilikimo argumentą. Apdorodami Latvijos ar Estijos politikus jie teigė, kad Lietuvos valstybė visai nesavarankiška, persmelkta korupcijos, tiesiog be civilizacijos ženklų ir ne vieną pokalbį užbaigėdavo, pavyzdžiui, tokiu apibendrinimu: „Čia viskas klostosi kaip Liberijoje.“³⁶

Kaip sudėtingiausia ar aukščiausio lygio poveikio priemonę traktuotume Vokietijos ir ypač Sovietų sugebėjimą išiskverbti į Baltijos šalių politinį procesą, jį koreguoti, juo manipuliuoti. Buvo pastebėta, kad ne visi to proceso dalyviai rėmė Baltijos sąjungos kūrimą. Neremiančius abi didžiosios valstybės palaikė, taip pat jos pasinaudojo tuo, kad vienos Baltijos šalių politinės jėgos rėmė „mažąją“ (trišalį), kitos „didįją“ (su Lenkija) sąjungos variantus. Radosi galimybė tų variantų šalininkus supriešinti. Štai tik vienas pavyzdėlis, kaip buvo veikama Latvijoje. Čia

didžiausia dešinioji partija – Ūkininkų sąjunga palaikė „didįją“ Baltijos bloko variantą. O gausiausia kairioji partija „socialdemokratai“ palaikė „mažąją“ variantą. Kai 1921 ir 1924 m. buvo aktyviausiai steigiamas „mažasis“ blokas, tam priešinosi Ūkininkų sąjunga, kuri sumaniai buvo pakurstoma Sovietų diplomatų. 1922 ir 1925 m. intensyviai kurtas „didysis“ blokas įtraukiant Lenkiją. Dabar tam kūrimui priešinosi socialdemokratai, irgi Sovietų palaikomi.

Taip pat stengtasi paveikti, supriešinti Baltijos šalių institucijas, vykdančias ar formuojančias užsienio politiką. Tebyloja dabar jau lietuviškas pavyzdys. 1923 m. pabaigoje–1924 m. pirmojoje pusėje Lietuvos užsienio reikalų ministerija, vadovaujama Ernesto Galvanausko, siekė Kaune sušaukti Lietuvos, Latvijos ir Estijos užsienio reikalų ministrų konferenciją, kurioje ketinta tartis dėl trišalės sąjungos. Sovietai reiškė nepasitenkinimą šios konferencijos rengimu. E. Galvanauskas to nepasitenkinimo nepaisė. Tuomet Sovietai į savo pusę patraukė kitą svarbią instituciją – Lietuvos Seimo užsienio reikalų komisiją, pirmiausia jos vadovą Stasį Šilingą. Atitinkamai apdorotas jis Sovietų pasiuntiniui Kaune Ivanui Lorencui 1924 m. vasario 4 d. pats pareiškė: „Lietuva turi remtis Rusija ir Vokietija, jai nėra ko dėtis su Latvija ir Estija, negu pastarųjų ateitis nėra aiški.“³⁷

Ypač dažnai Baltijos šalių politikai buvo kiršinami tarpusavyje, išnaudojant jų nesutarimus, asmenines ambicijas. Jau minėtas I. Lorencas 1924 m. sausio 1 d. savo vadovybei pranešė: „Aš nuspaudžiau keletą mygtukų, kad per trečiuosius asmenis dar labiau sugadinčiau ne per geriausius E. Galvanausko ir Z. Mejerovico santykius.“³⁸

Taigi Baltijos šalių konsolidacijos stabdymų instrumentų turėta per akis. Jie taikyti išradingai.

³⁵ Žr. Butkus Z. Išorės faktoriai vidaus politikoje // Lietuvos sovietinė istoriografija. Vilnius, 1999, p. 35–55.

³⁶ LVI archyvas, f. 2574, ap. 1, b. 246, l. 94.

³⁷ RFUP archyvas, f. 0151, ap. 11, b. 5, sg. 11, l. 94–95.

³⁸ Ten pat, l. 15.

Jų veiksmingumas faktiškai padvigubėdavo, kai SSRS ir Vokietija, jais naudodamasi, veikdavo kartu. Apie abiejų didžiųjų valstybių diplomatinį bendradarbiavimą jau esame truputėlį rašę anksčiau³⁹. Šiuosyk tik norėtume dar pacituoti SSRS URL komisariato 1925 m. pradžioje parengtą tarptautinės politikos apžvalgą, kurioje tas bendradarbiavimas labai palankiai ir apibendrintai įvertintas. Ataskaitoje, be kita ko, pabrėžta: „Vokietijos diplomatai Baltijos šalyse, ypač Rygoje ir Helsinkyje, veikia kartu su mumis, kartu priešinasi Baltijos sąjungos organizavimui.“⁴⁰

Vokietijos ir SSRS priešinimasis Baltijos sąjungos kūrimui, aišku, nebuvo visiškai vienodas. Berlyno diplomacija veikė kiek subtiliau, švelniau ir menkesniu mastu negu maskviškė. Vokiečiams atrodė, jog pats Lietuvos ir Lenkijos konfliktas yra stiprus Baltijos sąjungos stabdys. Todėl nėra būtini tokie tiesmukai ir radikalūs veiksmai, kokius vykdė Sovietai. Baltijos šalių politikams Vokietijos diplomatai dažniausiai patardavo, jog, svarstant sąjungos klausimą, reikia pirmiausia žiūrėti Rusijos interesų ir jų paisyti. Tačiau tai tebuvo diplomatinės praktikos supratimo skirtumai, abiejų didžiųjų valstybių požiūris į Baltijos sąjungą buvo stebėtinai panašus. Ne tiek skyrėsi abiejų valstybių pozicija šiuo klausimu, kiek raskavosi skirtingų nuomonių abiejų valstybių viduje.

Tiek Vokietijos, tiek SSRS diplomatai, aišku, kategoriškai prieštaravo „didžiosios“ Baltijos sąjungos (dalyvaujant Lenkijai) kūrimui. O štai į „mažosios“ (Latvijos, Estijos ir Lietuvos) sąjungos steigimą kartais žiūrėta atlaidžiau ir gana skirtingai. Kai kurie Vokietijos ir SSRS diplomatai net manė, kad trišalė sąjunga jų šalims nepakenktų. Gal ji net būtų joms naudinga,

nes sumažintų Lenkijos įtaką Baltijos regione. Manyta, jog Latvija ir Estija, suartėjusios su Lietuva, atsisakytų prolenkiškos politikos. Tikėtasi tris mažąsias Baltijos šalis supriešinti su Lenkija ir šitaip dar labiau suskaldyti šiaurryčių Europos regioną. Tokias idėjas kėlė Vokietijos ir SSRS pasiuntiniai Rygoje Adolfas Kosteris ir Aleksejus Černychas.

Tačiau nei Vokietijos užsienio reikalų ministerija, nei Sovietų vadovybė tokiai nuomonei nepritarė. Buvo nurodyta, kad trišalė sąjunga veikiausiai atsidurs ne Vokietijos ar SSRS, o Anglijos rankose. Be to, aiškinta, jog Lietuva nepajėgs Latvijai ir Estijai primesti antilenkiško nusistatymo. Veikiausiai bus atvirkščiai. Lietuva bus paskatinta susitaikyti su Lenkija. Taigi „mažosios“ Baltijos sąjungos variantas gali paskatinti „didžiojo“ gimimą. Kaip tik šito SSRS ir Vokietija labiausiai baiminosi. Šitaip aiškino Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje Hansas Morathas, kuriam pritarė Vokietijos užsienio reikalų ministerija.

Vokietijos politikai, be to, stengėsi atskirti, atriboti „grynai“ Baltijos valstybes – Latviją ir Estiją – nuo Lietuvos. Vienoje iš savo ataskaitų Vokietijos pasiuntinys Lietuvoje nurodė, kad ta „atribojimo“ politika yra nusistovėjusi ir visiškai atitinka Vokietijos interesus⁴¹. Gal čia veikė istorinė tradicija, pagal kurią Latvija ir Estija politiškai buvo pripažįstamos kaip Rusijos įtakos sfera. Taip pat Vokietija nebuvo suinteresuota, kad Lietuva ekonomiškai suartėtų su Latvija. Lietuvos rinkoje norėjo įsitvirtinti pati Vokietija. Kad ir silpnesni, konkurentai, t. y. latviai, čia nebuvo pageidaujami.

Skirtingi požiūriai į „mažąją“ Baltijos sąjungos variantą Sovietų diplomatinėje tarnyboje iš esmės buvo įveikti jau trečiojo dešimtmečio viduryje. Nuosaukęs G. Čičerino nuomonę nurūgė griežtesnė, dogmatiškesnė m. Litvinovo pozicija.

³⁹ Butkus Z. Diplomatinis Vokietijos ir SSRS bendradarbiavimas Baltijos šalyse 1920–1940 metais // Seminarai. 1999. Vilnius, 2001, p. 181–198.

⁴⁰ RFUP archyvas, f. 0151, ap. 12, b. 15, sg. 18, l. 135.

⁴¹ Akten zur deutschen auswärtigen Politik (toliau – ADAP) 1918–1945. Göttingen, 1980, Bd. 13, S. 54.

1926 m. rugsėjo 27 d. URL komisariato kolegija parengė derybų su atvykstančiu į Maskvą Lietuvos premjeru Mykolu Sleževičiumi programą, kurioje buvo aiškiai pabrėžta, kad Sovietams nėra priimtina jokia Baltijos sąjunga, nepriklausomai nuo jos sudėties ar formos. Toks nusistatymas motyvuotas šitaip: „Bet kuriuo atveju sąjungos egzistavimas palengvins Lenkijos įtakos skverbimąsi, objektyviai sustiprins pavojų, kad mažos Baltijos valstybės bus įtrauktos į didžiąją politiką ir į prieš mus nukreiptas karines sumaištis; taip pat tai nesutrukdytų smelktis didžiųjų valstybių įtakai per atskiras sąjungos nares.“⁴²

Po 1924 m. gruodžio 1 d. Talino komunistinio pučo suaktyvėjusios Lenkijos ir Baltijos šalių pastangos kurti sąjungą, atrodo, Sovietų vadovybę galutiniai išvedė iš kantrybės (tos pastangos ją ir anksčiau, kartais net neadekvačiai, nervino ir trikdė). Po ilgų konsultacijų su URL komisariatu Politbiuras parengė ir 1925 m. balandžio 9 d. patvirtino specialią kompleksinę Baltijos sąjungos kūrimo sustabdymo programą. Joje buvo pabrėžta, kad ta sąjunga „slepia savyje tiesioginę grėsmę SSRS“⁴³. Pacituosime visus aštuonis tos programos vykdomosios dalies punktus:

a) Šio [Baltijos šalių ir Lenkijos] bloko išardymo tikslais išnaudoti mūsų ekonominio spaudimo Baltijos valstybėms galimybes, dėl to būtina išsiaiškinti mūsų ekonominių santykių su Pabaltijū konjunktūrą, įvertinant tiek teigiamas, tiek neigiamas jos ypatybes. Rengiant konkrečius šios srities pasiūlymus, reikia surinkti medžiagą iš mūsų ekonominių organų.

b) Egzistuojantį Lenkijos ir Lietuvos antagonizmą, pagal galimybes, panaudoti blokui išardyti, Lietuvai nurodant, kad Baltijos blokas su Lenkija Lietuvai kelia tiesioginę grėsmę.

c) Santykiuose su Vokietija maksimaliai išnaudoti jos prieštaravimus su Prancūzija ir

daugiausia su Lenkija. Šiuo konkrečiu atveju Vokietijai nurodyti, kad Prancūzijos įkvėptas Baltijos blokas įtraukiant Lenkiją ir Rumuniją pirmiausia yra nukreiptas prieš ją [Vokietiją].

d) Siekiant išsiaiškinti mūsų artimiausius kaimynų karinio pasirengimo lygį ir atidžiai stebėti galimų mūsų priešų prieš mus nukreiptas priemones – atitinkamoms įstaigoms maksimaliai sustiprinti žvalgybą.

e) Kominternui plačiai išplėtoti darbą aiškinant Vakarų darbininkų minioms šio karinio bloko reikšmę, traktuojant bloką kaip naują imperialistų rezgamą pavojų SSRS ir tarptautiniam proletariatui.

f) Pripažinti, jog būtina maksimaliai sustiprinti kovinę ir mobilizacinę Raudonosios armijos parengtį, taip pat imtis priemonių valstybės sienų apsaugai stiprinti. Šiuo konkrečiu atveju būtina atkreipti ypatingą dėmesį į mūsų karinės pramonės kėlimą, kad mūsų armijai būtų sukurta atitinkama materialinė bazė.

g) Lenkijos ir Rumunijos klausimu atitinkamiems organams visais būdais išnaudoti esamus šių šalių pakraščiuose nacionalinius prieštaravimus.

h) Imtis priemonių, kad per mūsų spaudą pasaulio darbininkų ir valstiečių minioms būtų išaiškinta šio naujo antisovietinio bloko reikšmė ir didėjantis pavojus“⁴⁴.

Politbiuras taip pat sudarė specialią komisiją, kuri turėjo tirti tolesnį Baltijos sąjungos kūrimą ir tobulinti priemones, numatytas tam kūrimui stabdyti.

Iš pacituotos programos matome, kad į Baltijos sąjungos žlugdymo akciją Sovietai numatė įtraukti ir Vokietiją. Reikia pasakyti, kad tokio vaidmens Vokietija visai nesikratė. Atvirkščiai. Ji nebuvo linkusi apsiriboti vien dalyvavimu sovietinėje politikoje. Nepraėjus nė porai mėnesių

⁴² RFUP archyvas, f. 0151, ap. 26, b. 2, sg. 49, l. 54.

⁴³ RVSP archyvas, f. 17, ap. 162, b. 2, l. 282.

⁴⁴ Ten pat.

nuo sovietinės programos parengimo, Vokietija sukūrė labai panašią savąją Baltijos šalių konsolidacijos ardymo programą. 1925 m. birželio 8 d. Vokietijos užsienio reikalų ministerija parengė dokumentą, kuriame buvo apžvelgtas Baltijos sąjungos kūrimas, naujos to kūrimo aktualijos ir įvertintas Vokietijos požiūris į jas. Dokumente Baltijos sąjunga buvo traktuojama kaip antivokiška. Vokietijai ji nepageidaujama dėl šių priežasčių: 1) Baltijos sąjunga Vokietiją politiškai ir ekonomiškai atskirtų nuo Rusijos; 2) atsirastų didesnė grėsmė Vokietijos rytinei sienai; 3) Lenkija įgytų daugiau šalininkų Tautų Sąjungoje.

Taip pat buvo numatytos Baltijos sąjungos organizavimo sustabdymo priemonės. Nuspręsta duoti tiesioginių patarimų nesijungti į sąjungą, patenkinti Lietuvos ir Latvijos ūkinius interesus, pasirašyti Arbitražo sutartis su Latvija ir Estija. Be to, buvo pasakyta, kad Baltijos sąjungos kūrimo stabdymas bus veiksmingas tik tuo atveju, jei Vokietija ir SSRS veiks kartu ir sutartinai⁴⁵.

Kaip abi šios programos buvo įgyvendintos praktiškai, kokie buvo jų padariniai – dar reikėtų tirti atskirai. Šiuo atveju gal kiek hipotetiškai galima pasakyti, kad jos tikrai buvo veiksmingos. Tai rodo aplinkybių visuma, tiesiog faktai. Tępraėjo keletas mėnesių po minėtų programų priėmimo ir baigėsi intensyviausias Baltijos sąjungos kūrimo etapas, nutrūko tam kūrimui skirtos ir nuo 1919 m. ištisai vykusios konferencijos. 1925 m. rugsėjo 6–11 d. Ženevoje įvyko paskutinė Lenkijos ir Baltijos šalių užsienio reikalų ministrų konferencija. Vėliau jos nebešauktos.

SSRS ir Vokietijos poveikio faktorius, stabdęs minėtų konferencijų rengimą, tikriausiai bus reikšmingiausias. Jo, aišku, nenorėtume sureikšminti, suabsoliutinti. Jį derėtų vertinti

siejant su kitomis aplinkybėmis, pirmiausia su jau išisenėjančiu Lenkijos ir Lietuvos konfliktu, su tarptautinės padėties pokyčiais, kai Lokarno susitarimai, sustiprinę saugumo jausmą Vakarų Europoje, paskatino ir Baltijos valstybių politikus siekti didžiųjų valstybių saugumo garantijų; dėl to mažiau pasikliauta savo regiono jėgomis. Prisidėjo ir subjektyvūs veiksniai. 1925 m. rugpjūčio 22 d. keistomis aplinkybėmis, mįslingoje autoavarijoje tragiškai žuvo bene veikliausias to meto Baltijos šalių diplomatas, daugelio sąjungos kūrimui skirtų konferencijų organizatorius, Latvijos užsienio reikalų ministras Z. A. Mejerovicas. Taip pat, kaip minėta, buvo priverstas atsistatydinti Estijos užsienio reikalų ministras K. R. Pusta. Šias asmenybes pakeitę žmonės tinkamai tęsti jų darbų neįstengė.

Baltijos antantė ir išorės veiksnys

Nuo 1925 m. pabaigos ligi pat 1934 m. Baltijos sąjungos kūrimo įkarštis buvo atslūgęs, tai tartum atokvėpio etapas, nulemtas tarptautinių aplinkybių, sumišusių, aišku, su vidaus procesais. Baltijos šalių integraciją tuomet pirmiausia trikdė irgi Sovietai, pasiūlę joms sudaryti nepuolimo sutartis. Lietuva pasiūlymą priėmė pirmoji ir kaip reikiant nesuderinusi savo pozicijos su savo šiauriniais kaimynais, 1926 m. rugsėjo 28 d. pasirašė su SSRS nepuolimo sutartį⁴⁶. Latvija ir Estija dėl to apkaltino Lietuvą baltiško solidarumo nepaisymu. Nepuolimo sutartimi Sovietai kaip tik siekė atitraukti Lietuvą nuo kitų Baltijos šalių. Baltiškai konsolidacijai ypač pakenkė kartu su Nepuolimo sutartimi sudarytas džentelmeniškas susitarimas, kuriuo Lietuva išipareigojo in-formuoti Sovietus apie jiems nepalankius Baltijos šalių konsolidacijos veiksmus. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo į valdžią atėję tautininkai viešai

⁴⁵ ADAP. Serie A. Göttingen, 1995. Bd. XIII. S. 271–273. Šis dokumentas, tik šiek tiek sutrumpintu pavidalu, jau skelbtas latvių kalba: Baltijos valstis tarp Vācijū un PSRS (1920–1934). Vēstures avotu krājums. Rīga, 2003, p. 85–86.

⁴⁶ Kasparavičius A. Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties analizė. Vilnius, 1996.

neigė tos sąjungos būtinumą, nurodydami, kad tai tik emocijos, tik „politinis romantizmas“.

Tačiau 1934 m. pavasarį Lietuvos pozicija sąjungos klausimu staigiai pasikeitė. Ji pati pasiūlė Latvijai ir Estijai sudaryti bendradarbiavimo sutartį. Po intensyvių derybų tokia sutartis jau tą pačių metų rugsėjo 12 dieną buvo pasirašyta. Šitaip gimė Baltijos antantė. Tad kodėl Lietuva sutiko antantėje dalyvauti ir kodėl nei SSRS, nei Vokietija nesukliudė jai atsirasti?

Lietuvoje, gal labiau nei kitose Baltijos šalyse, jaustas hitlerinės Vokietijos pavojus, ypač po to, kai ji aiškiai politiniais sumetimais (siekdama, kad Lietuvos administracija leistų laisvai veikti vokiečių revanšistinėms organizacijoms Klaipėdos krašte) 1933 m. pabaigoje smarkiai apribojo žemės ūkio produktų importą iš Lietuvos, o 1934 m. kovo 14 d. tą importą visiškai nutraukė, t. y. pradėjo prieš ją ekonominę blokadą⁴⁷.

Lietuva bene pirmoji tuomet Europoje pasipriešino hitlerininkų siautėjimui. Siekdama neutraluoti jų veiklą Klaipėdoje, 1934 m. vasario 8 d. Lietuvos vyriausybė priėmė tautai ir valstybei saugoti įstatymą⁴⁸, kuriuo remdamasi tuoj pat suėmė aktyviausius hitlerininkus, jų smogikus ir nuteisė 87 žmones (4 mirties bausmė)⁴⁹. Tokios priemonės sukėlė dar didesnę Vokietijos nepasitenkinimą, todėl Lietuvai reikėjo kitų kaimynų ir pirmiausia Latvijos bei Estijos paramos.

Tačiau labiausiai Lietuvos poziciją Baltijos sąjungos klausimu paveikė 1934 m. sausio 26 d.

⁴⁷ Lietuvos užsienio reikalų ministerijos Ekonominio departamento 1933 m. biuletenis. Nr. 12 // LCVA, f. 383, ap. 9, b. 269, l. 337, 346; *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923–1939. Vilnius, 1992, p. 125.

⁴⁸ Vyriausybės žinios, 1931, Nr. 369. Kai kurie teisininkai, žiūrėdami demokratijos principų ir, matyt, tuometinės tarptautinės padėties nelaikydami prioritetu, šį įstatymą smarkiai kritikuoja (*Šileikis E.* Autoritarinės tendencijos tarpukario Lietuvos valstybėje // *Teisės problemos.* 1996, Nr. 3, p. 65–66).

⁴⁹ *Žostautaitė P.* Min. veik., p. 124, 136–141; Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940. Kaunas, 1999, p. 304–305.

Vokietijos ir Lenkijos nepuolimo deklaracija, kuri pakirto patį Lietuvos tarptautinės orientacijos pagrindą. Juk iki tol Lietuvos politikai tikėjosi, kad nuo Lenkijos agresijos padės atsiginti SSRS ir Vokietija. Dabar pasitikėjimas Vokietija išnyko, nes ji lyg susitaikė su Lenkija, todėl Lietuva turėjo pasikliauti vien Sovietais, žodžiu, tartum liko stovėti ant vienos kojos. Kad nesusverdėtų, Lietuva bandė atsiremti į Latviją ir Estiją, ėmė stengtis su jomis sudaryti sąjungą.

Maža to, Lietuvai teko suabejoti ir vienintelės likusios senesnės atramos – Sovietų patikimumu. Mat ėmė gerėti ir Lenkijos santykiai su Sovietais, kilo grėsmė, kad pratęsiant SSRS ir vakarinių jos kaimynių nepuolimo sutartis bus nepaisoma vadinamosios Čičerino 1926 m. notos dėl Vilniaus pripažinimo Lietuvai. Estijos istoriko Magnuso Ilmjarvo nuomone, kaip tik pastaroji aplinkybė labiausiai paskatino Lietuvą siekti suartėti su šiauriniais savo kaimynais⁵⁰.

Ši nuomonė stipriai argumentuota, tik ne visai įtikina minėto istoriko teiginys, kad Lietuva nusprendė siekti Baltijos sąjungos, nepaisydama SSRS politikos, netgi tam tikra prasme protestuodama prieš Sovietų suartėjimą su Lenkija ir nusisukimą nuo Lietuvos. Juk pats M. Ilmjarvas rašo, kad Lietuvos diplomatai įtikinėjo Maskvą, jog sukūrus trišalę Baltijos sąjungą Lietuva sugebės atitraukti Latviją ir Estiją nuo Lenkijos ir suartinti su SSRS. Ilgametis Lietuvos pasiuntinys Maskvoje Jurgis Baltrušaitis iš tikrųjų per ilgus ir dažnus pokalbius su Sovietų diplomatais kantriai vis kartojto tą pačią frazę, kad, sudarydama sąjungą su Latvija ir Estija, Lietuva jas tiesiog „atves į Maskvą“⁵¹, aišku, pačiai Maskvai padedant. Būtent šis įtikinėjimas galų gale ir priedė

⁵⁰ *Ильмъярв М.* СССР и проблема создания Балтийской Антанты // Россия и Балтия. Москва, 2000, с. 130–156.

⁵¹ Žr., pavyzdžiui, J. Baltrušaičio 1934 m. kovo 14 d. pokalbio su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotoju Borisu Stomoniakovu. RFUP archyvas, f. 05, ap. 14, sg. 99, b. 52, l. 26–29.

Sovietus prie to, kad jie jau vėliausiai nuo 1934 m. gegužės nebe prieštaravo trišalei Baltijos sąjungai. Suprantama, SSRS poziciją paveikė ir tarptautinės aplinkybės, pirmiausia pablogėję santykiai su Vokietija ir numatymas, kad trišalė Baltijos sąjunga kaip tik jai, o ne Sovietams bus neparanki.

Sovietų nebesipriešinimą šiai sąjungai taip pat reikėtų sieti su bendresne tarptautine politika, būtent su SSRS pastangomis sukurti „Rytų paklą“, kuriame, jos nuomone, Lietuva, Latvija ir Estija turėjo dalyvauti. Tikėtasi, kad susijungusios į sąjungą šios trys valstybės užims vienodą poziciją ir tą paklą parems.

Būsimą trišalę Baltijos sąjungą Sovietai, atrodo, numatė panaudoti tarptautiniams manevrams, kuriais siekta įveikti Lietuvos įtraukimo į „Rytų paklą“ sunkumus. Mat dėl Vilniaus ir Klaipėdos problemų Lietuva negalėjo tiesiogiai įsijungti į vieną organizaciją su Lenkija ir Vokietija. Pastarosios juk nenorėjo Lietuvai pažadėti jokių saugumo garantijų, o ši, kovodama dėl okupuoto Vilniaus, negalėjo pripažinti esamo teritorinio *status quo*. Veikiausiai tikėtasi Lietuvą įtraukti į kolektyvinio saugumo kombinacijas ne kaip atskirą valstybę, o kaip neatskiriama bendro politinio darinio elementą, kaip Baltijos sąjungos narę kartu su Latvija ir Estija. Su šios sąjungos atsiradimu SSRS taip pat galėjo sieti viltis gauti teisę Raudonosios armijos daliniams įžengti į Lietuvos teritoriją. Šitaip, veikiausiai, norėta įveikti tą aplinkybę, kad su Lietuva Sovietai neturėjo tiesioginės sienos – iš Estijos ir Latvijos per Lietuvą tikėtasi tuos dalinius permesti kaip per sąjungos teritoriją.

Nors V. Žalio ir M. Ilmjärvo darbuose Baltijos antantės sudarymo prielaidos yra nagrinėtos, vis dėlto dar lieka neaišku, kiek tų prielaidų formavimasis keitė Lietuvos ir SSRS santykių pobūdį. M. Ilmjärvo tyrinėjimai sudaro išpūdį, kad šios valstybės mainė požiūrį į Baltijos sąjungą gana atskirai, net viena nuo kitos atitoldamos. Jo ma-

nymu, Lietuvai nusprendus jungtis į sąjungą su Latvija ir Estija, Sovietams tartum nebeliko nieko kito kaip pritarti tokiam sprendimui – priešingu atveju jie galėję prarasti įtaką šiam regionui. Mums atrodytų, jog trišalės Baltijos sąjungos sudarymas iš esmės nekeitė Sovietų ir Lietuvos santykių pobūdžio, juk tuoj po to sudarymo pastaroji juos patikino, kad džentelmeniškas susitarimas turės prioritetą prieš Baltijos antantės sutartį.

Vokietijos pozicija Baltijos antantės susiformavimo klausimu lieka neaiškiausia. Šiek tiek tam susiformavimui ji priešinosi. Jos diplomatai Latvijos ir Estijos politikams leisdavo suprasti, kad su Lietuva neverta dėtis į sąjungą, nes ji turi teritorinių problemų – Klaipėdos Vokietija niekada neužmirš, neišsižadės. Vis dėlto vokiečiai labai nesibaimino Baltijos antantės, nes iš karto buvo matyti, kad ji silpna ir neturi nei karinių, nei ekonominės integracijos išpareigojimų. Be to, Vokietijos politikai, atrodo, manė (atvirkščiai negu Sovietai), kad Lietuvos susijungimas su Latvija ir Estija ne padės, o dar labiau trukdys sukurti SSRS ir Prancūzijos persamą „Rytų paklą“.

Pagaliau Vokietija nesibaimino Baltijos antantės ir dėl to, kad turėjo nemažą įtaką Estijai ir ta įtaka dar didėjo. Vokietija tikėjosi suvaldyti Baltijos antantę, panaudodama Estiją. Panašiai kaip ir Sovietai tikėjosi vairuoti Baltijos antantę, panaudodami Lietuvą.

Tos Vokietijos viltys bent iš dalies turėjo tendenciją pildytis. Pavyzdžiui, Estijos politikai, Vokietijos diplomatų paakinti, jau 1938 m. ne kartą ragino Lietuvą kuo greičiau, nelaukiant didesnio konflikto, atiduoti Klaipėdą Vokietijai. Estai lietuviams įtaigiai patardavo greičiau nupjauti tą „gangrenuotą koją“, kad būtų sveikesnis likęs organizmas⁵². Tačiau Lietuva nepaklausė

⁵² 1938 m. gruodžio 12 d. Lietuvos pasiuntinio Estijoje Bronio Dailidės pranešimas Juozui Urbšui. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 72.

Estijos ir atidavė Klaipėdą tik 1939 m. kovą, kai pati Vokietija ultimatyviai to pareikalavo.

Vis dėlto, vertindami apibendrintai, galėtume pasakyti, kad nei Vokietijai, nei SSRS nepavyko visiškai vairuoti Baltijos antantės. Ji buvo gana savarankiška organizacija. Pavyzdžiui, Sovietai nenorėjo, kad Latvija, kaip Baltijos antantės narė, gautų nenuolatinę vietą Tautų Sąjungos Taryboje. Jie kurstė Lietuvą Latvijos kandidatūros neremti⁵³. Tačiau iš to kurstymo nieko neišėjo – Latvija 1936 m. tapo Tautų Sąjungos Tarybos nare.

Taip pat Sovietams iš esmės nepavyko paveikti Baltijos antantės pozicijos „Rytų pakto“ klausimais, nors Lietuva buvo linkusi juos palaikyti. Kaip žinoma, Lenkijai ir Vokietijai atsisakius tame pakte dalyvauti, Sovietai 1935 m. kovo pradžioje pasiūlė sudaryti šešių valstybių (SSRS, Prancūzijos, Čekoslovakijos ir trijų Baltijos šalių) savitarpio pagalbos paktą. Pasiūlymui apsvastyti kovo 10–11 dieną Rygoje buvo skubiai sušauktas specialus Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovų pasitarimas. Yra išlikęs šio pasitarimo protokolas, iš kurio matyti, kad Latvijai atstovavęs faktinis jos užsienio politikos vadovas Vilhelmas Munteris iš karto pareiškė abejojęs, ar „iš viso, Lenkijai ir Vokietijai nedalyvaujant, yra galimas 'Rytų paktas'“. Jis nurodė, jog Latvijos vyriausybė nepageidauja, kad „Lenkija būtų traktuojama taip pat, kaip Vokietija“; lenkai esą kaip ir pabaltijiečiai baiminasi Hitlerio, tik nenori jo provokuoti. Toliau V. Munteris pareiškė, jog Latvija nepraleis per savo teritoriją Sovietų kariuomenės net ir bendromis jėgomis stabdant Vokietijos agresiją. Anot jo, „Latvių įsitikinimu, tai būtų ne kas kita, kaip mėginti išvaryti velnią su pagalba Belzebubo“⁵⁴. Panašios nuomonės

laikėsi ir Estijai atstovavęs jos užsienio reikalų viceministras Heinrichas Laretei.

O štai Rygos pasitarime Lietuvai atstovavęs jos užsienio reikalų ministerijos politikos departamento direktorius Juozas Urbšys aiškino, jog Lietuva, atvirkščiai negu Latvija ir Estija, „yra linkusi priimti rusų pasiūlymą“; mat, jai būtinos saugumo garantijos, kadangi Vokietijos keliamas pavojus įgauna vis grėsmingesnes formas. Tačiau H. Laretei lūpomis išreikšta iš tikrųjų bendra Estijos ir Latvijos pozicija buvo visiškai priešinga. Atsakydamas J. Urbšiui jis aiškiai pasakė: „jei Lietuva viena iš Baltijos valstybių prisidėtų prie rusų pasiūlymo“, tai vis vien jie „Lietuvai pagalbos suteikti negalės, nes nei Lenkija, nei Latvija, nei Estija nepraleis per savo teritoriją rusų kariuomenės“. Toliau H. Laretei nurodė, jog „rusų pasiūlymo neigiamos pusės yra daug didesnės, negu teigiamos“, nes „staigus rusų siūlymo priėmimas iš Baltijos valstybių pusės būtų lyg ir provokacija Vokietijai nedelsiant baigti jėga Klaipėdos reikalus“⁵⁵.

Taigi Rygos pasitarime Sovietams paranki Lietuvos pozicija buvo visiškai sukritikuota ir atmesta. Vadinasi, Baltijos antantė Sovietų įtakos nesustiprino, o ją amortizavo. Kitą vertus, skirtingi požiūriai į „Rytų paktą“ nesuskaldė Baltijos antantės – Rygos pasitarimo dalyviai išsiskirstė geruoju, sutarę toliau svarstyti ir derinti saugumo reikalus. Tad Baltijos antantė tapo tam tikras filtru, apsaugos instrumentas, stabdęs beatodairišką Sovietų poveikį Baltijos šalims.

Visai atsikratyti to poveikio, aišku, nepavyko. Kaip jo pasireiškimą traktuotume Baltijos antantės narių nesugebėjimą susitarti dėl karinės sąjungos. Jie nesiryžo jos sudaryti baimindamiesi sunkiai nuspėjamos abiejų didžiųjų kaimynių reakcijos. Bet ryžtą menkino ne vien ši baimė. Pačios Baltijos šalys neįstengė susitarti dėl karinio bendradarbiavimo, pavyzdžiui, nesutarė, kokios

⁵³ *Žalys V.* Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais. Disertacija. Lietuvos istorijos instituto biblioteka, f. 16–96.

⁵⁴ 1935 m. balandžio 10–11 d. Baltijos Antantės šalių pasitarimo dėl šių šalių dalyvavimo „Rytų pakte“ protokolas. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1587, l. 41.

⁵⁵ Ten pat, l. 41–45.

strateginės linijos labiausiai turės būti ginamos. Estai aiškino, jog jų kariuomenė „neisianti toliau Dauguvos“ ir aimanavo, kad „latviai reikalavę pagalbos broniruotais traukiniais“ ir „atsiųsti jiems į pagalbą 4 pulkus“⁵⁶. Lietuvos kariniai specialistai manė, jog „Latvijos strateginė riba yra ant Nemuno“, o analogiškai Latvijos specialistai samprotavo, kad „karinis pasipriešinimas agresijos iš vakarų ir pietų atveju“ įmanomas tikrai „Dvinos linijoje“⁵⁷, kad „konflikto atveju Lietuva tegalėtų gintis ant Dauguvos“⁵⁸.

Nedrąsūs Baltijos šalių mėginimai tartis karinio bendradarbiavimo klausimais neturi nieko bendra su 1940 m. Sovietų metais kaltinimais dėl trišalės karinės sąjungos sudarymo. Lietuva tikrai neprisidėjo prie 1923 m. Latvijos ir Estijos gynybinės sutarties.

Vargu ar Baltijos šalių politikai tarpukaryje adekvačiai suvokė SSRS ir Vokietijos keliamą grėsmę. Tiesa, nemažai rastume įžvalgumo pavyzdžių. Štai dar 1935 m. gegužę, per antrąją Baltijos antantės konferenciją jau minėtas V. Munteris pareiškė: „Vokietijos–SSSR santykių padėtis – yra mūsų politikos mazgas. Jei geri – mes turim tada susirūpinti, jei blogi – mes turim saugotis. SSSR–Vokiečių santykių klausimas yra mums politinės konsteliacijos laikrodys.“⁵⁹ Tačiau daug daugiau buvo girdėti naivių tuometinės tarptautinės politikos apibūdinimų. Pavyzdžiui, Estijos pasiuntinys Vokietijoje Karlas Toferis per Baltijos šalių diplomatų, akredituotų Berlyne, 1937 m. balandžio 16 d. pasitarimą savo

kolegas iš Latvijos ir Lietuvos įtikinėjo, neva jų atstovaujamos valstybės „galinčios būti ramios“, nes joks pavojus joms negresia; esą „prieš Estijos 100 000 [karių] Sovietų Rusija turėtų išstatyti [...] 200 000, o kiek prieš Latviją, Lenkiją... Girdi, nereikia nusigąsti Sovietų Rusijos 160 milijonų gyventojų sąstato, nes Kinija turinti dar daugiau – 400 milijonų“, pagaliau ir Hitleris darantis „simpatišką ir teigiamą išpūdį“⁶⁰.

SSRS ir Vokietijai pasirašius net tik Nepuolimo, bet jau ir Draugystės bei sienų sutartis, 1939 m. rugsėjo 29 d. Estijos užsienio reikalų ministras Karlas Selteris Lietuvos pasiuntiniui Taline pareiškė, neva „Rusų–vokiečių paktas Baltijos kraštų neliečia“, esą jisai „pusėtinai diktai“ tikisi, kad „karas gali būti išvengtas“⁶¹.

1939–1940 m., lemtingos grėsmės akivaizdoje, Baltijos antantė funkcionavo kuo prasčiausiai, neparodė jokio akylumo ar budrumo, o jos narių ryšiai visai apsilpo. Savitarpio pagalbos paktus Estija, Latvija, Lietuva iš Sovietų priėmė tarpusavyje nesitardamos, net beveik nekontaktuodamos. Tokių paktų pasirašant Estijai Latvija tikėjosi, kad jai tas pats negresia, kad jos padėtis geresnė, kad ji viena išsisuks: ji baiminosi ne mirtinos Sovietų grėsmės, o tik to, kad, neduok Dieve, nereikėtų vykdyti gynybinių įsipareigojimų savo sąjungininkei Estijai. Panašiai ir Lietuvos diplomatai ilgai įtikinėjo Josifą Staliną ir Viačeslavą Molotovą, kad Lietuvos padėtis yra kitokia negu šiaurinių jos kaimynių, todėl ir Nepuolimo paktas turės būti kitoks. O štai Sovietų lyderiai manė visai atvirkščiai, jiems atrodė, jog Lietuvos jokių būdu negalima traktuoti kitaip negu Latvijos ir Estijos. Lietuvos, Latvijos ir Estijos pasiuntiniai Maskvoje per bendrą posėdį 1939 m. spalio 30 d. kartu priėjo teisingą išvadą: „Baltijos valstybių

⁵⁶ 1939 m. birželio 16 d. Lietuvos Ministro pirmininko pavaduotojo ir einančio užsienio reikalų ministro pareigas Kazimiero Bizausko atmintinė apie pokalbį su Estijos pasiuntiniu Aleksanderiu Varma. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 113–115.

⁵⁷ Cit iš *Žalys V. Lietuva Baltijos Antantės sistemoje 1934–1940 metais*. Disertacija. Lietuvos istorijos instituto biblioteka, f. 16–96, p. 152.

⁵⁸ LCVA, f. 648, ap. 1, b. 54, l. 113–115.

⁵⁹ Antrosios Baltijos Antantės konferencijos, vykusios 1935 m. gegužės mėn. 6–8 d. Kaune, posėdžių protokolai. Ten pat, f. 383, ap. 2, b. 880, l. 47–70.

⁶⁰ 1937 m. balandžio 16 d. Lietuvos pasiuntinybės Vokietijoje pranešimas. Ten pat, ap. 7, b. 1863, l. 32–33.

⁶¹ 1939 m. rugpjūčio 29 d. Br. Dailidės pranešimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Ten pat, b. 2104, l. 18–19.

sąjunga derybose su Sovietais labai prastai užsirekomendavo.⁶² Toliau jie konstatavo, kad jeigu jų šalys dėl Savitarpio pagalbos sutarčių būtų tarusios su SSRS ne paskirai, o visos trys kartu, tai „bent raudonosios armijos įgulų krašto viduje tikrai būtų išvengta“⁶³.

Šiandien sunku nustatyti, ar tie diplomatai buvo teisūs, bet viena aišku, jog 1940 ar 1939 m. jie mažai ką begalėjo pakeisti. Baltijos valstybių žlugimą tuomet neabejotinai nulėmė išorės veiksnys. SSRS ir Vokietija, trukdydamos Baltijos šalims vienytis, paralyžiuo jų pasirengimą gintis ir gana nesunkiai jas pasidalijo. Baltijos antantė, nors ir nežymiai, bet ribojo abiejų didžiųjų valstybių politikos poveikį. Jau vien to užteko, kad iš karto po Baltijos valstybių okupacijos jų bendradarbiavimo sutartys ir organizacijos būtų skrupulingai naikintos. Sovietams diktuojant, naujosios marionetinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybės 1940 m. birželio 29–liepos 3 d. anuliavo ne tik 1934 m. Baltijos antantės sutartį, bet ir 1923 m. Latvijos–Estijos sąjungą⁶⁴. Tik atkūrusios nepriklausomybę beveik iš karto, 1990 m. gegužės 12 d., Lietuva, Latvija ir Estija pasirašė specialią deklaraciją, kurioje paskelbė, jog atnaujinama 1940 m. „neteisėtai nutraukta“ Baltijos antantės sutartis, sudaryta 1934 m. Ženevoje⁶⁵.

⁶² Lietuvos pasiuntinio SSRS Lado Natkevičiaus 1939 m. spalio 30 d. pranešimas J. Urbšui. Ten pat, f. 648, ap. 1, b. 25, l. 145–146.

⁶³ Ten pat.

⁶⁴ Lietuvos, Latvijos ir Estijos „liaudies vyriausybių“ 1940 m. birželio 29–liepos 2 d. posėdžių protokolai bei Latvijos ir Estijos prezidentų Baltijos Antantės sutarties anuliavimo aktai. Ten pat, f. 923, ap. 1, b. 1391, l. 10–1; LVI archyvas, f. 1313, ap. 1, b. 149, l. 199; EVA, f. 989, ap. 1, b. 376, l. 3.

⁶⁵ 1990 m. gegužės 12 d. Taline pasirašyta deklaracija dėl Lietuvos Respublikos, Latvijos Respublikos ir Estijos Respublikos santarvės ir bendradarbiavimo // Svarbiausios Lietuvos Respublikos sutartys 1918–1995. Vilnius, 1997, p. 226–227.

Išvados

Susilpnėjus Rusijai ir Vokietijai, per Pirmąją pasaulinį karą susikūrusios modernios Baltijos valstybės – Lietuva, Latvija, Estija, – išsivadavusios nuo svetimšalių priespaudos, vis dėlto nepajėgė visiškai apsaugoti nuo šių didžiųjų valstybių politinės ir diplomatinės įtakos. Pokarinė demokratijos plėtra, jos pliūpsnis į tarptautinius santykius, Anglijos ir Prancūzijos politika šiaurričių Europoje, Tautų Sąjungos veikla tik iš dalies susilpnino šią įtaką. Jos kratytis taip pat trukdė Baltijos šalių nesugebėjimas susivienyti, susitelkti ir šitaip stabilizuoti savo regiono tarptautinę padėtį.

Šio regiono vienijimąsi, susitelkimą stabdė SSRS ir Vokietija, kurioms tai buvo sąmoninga, valdžios organų apsvastyta, suplanuota politika. Ji buvo suvokiama kaip rengiamo revizionizmo prielaida. Abi didžiosios valstybės, ardydamos Baltijos šalių vienybę, stabdydamos jų sąjungos kūrimą, naudojo labai įvairias priemones. Išskirtume penkias plačiausiai taikytas priemones.

Pirma. Tiesmuki grasinimai, kuriuos daugiausia praktikavo Sovietai. Latvijai ir Estijai buvo nurodoma, kad jei jos sukurtų sąjungą, būtų imamasi konfrontacinės politikos, net prie jų sienos sutelkiama Sovietų kariuomenė. Lietuvai grasinta nutraukti bet kokią paramą dėl Vilniaus.

Antra. Taikytos ekonominio spaudimo priemonės, viliojant Baltijos šalis pajamomis iš sovietinio tranzito ir taikant eksporto į Vokietiją apribojimus.

Trečia. Stengtasi aktyviausius Baltijos sąjungos šalininkus kompromituoti, išstumti iš valdžios, priversti atsistatydinti.

Ketvirta. Baltijos šalys kiršintos tarpusavyje, kurstyti jų nesutarimai, ypač Lenkijos ir Lietuvos. Pastarojoje stiprintas įsitikinimas, kad, sudariusi sąjungą su Latvija ir Estija, ji turės susitaikyti su Lenkija, kuri tada nebegrąžins Vilniaus. Vokietija Latvijoje ir Estijoje skleidė

nuomonę, kad joms neverta turėti reikalų su Lietuva, kuri valdo „vokišką“ Klaipėdą. Pagaliau Lietuva esanti atsilikusi, civilizacijos net neragavusi. Tarpusavyje kiršinti ir Baltijos šalių politikai – kurstomos asmeninės jų ambicijos.

Penkta. SSRS ir Vokietijos politikai bei diplomatai ne dirbtinai rezgė intrigas, o sugebėdavo įsismelkti į „natūralų“ politinį Baltijos šalių procesą. Jie remdavo tas politines jėgas, kurios prieštaravo sąjungos kūrimui arba palaikė tą jos variantą, kuris tuomet nebuvo perspektyvus. Stengtasi supriešinti įvairių sąjungos variantų šalininkus, kurie ir taip nesutarė, bet dar buvo kurtomi užsispyrusiai laikytis savosios linijos. Taip pat mėginta supriešinti skirtingas institucijas, vykdančias užsienio politiką.

Stabdymo priemonės kiekvienai Baltijos šaliai buvo specialiai parenkamos, atsižvelgiant į joje vykstančio politinio proceso specifiką.

Stabdydamos Baltijos sąjungos kūrimą SSRS ir Vokietija bendradarbiavo, dėl to sustiprėdavo stabdymo veiksmingumas.

Ryškesni Baltijos šalių konsolidacijos trikdymai apčiuopiami nuo 1920 m. vidurio ir apogėjų pasiekė 1925 m., kai abi didžiosios valstybės parengė specialias tų trikdymų programas. Tais metais nutrūkęs intensyvus vienijimosi procesas teatsinaujino 1934 m., kai buvo įkurta Baltijos antantė. Lietuva tuomet jau siekė suartėti su Latvija ir Estija, nes jos tarptautinė padėtis pablogėjo Lenkijai ir Vokietijai pasirašius nepuolimo deklaraciją. Baltijos antantei susiformuoti 1934 m. nebetrukė ir Sovietai, nes tikėjosi, panaudojant Lietuvą, paveikti visas tris Baltijos šalis, taip pat įtraukti jas į planuojamą „Rytų paktą“.

Baltijos antantė šiek tiek neutralizavo SSRS ir Vokietijos poveikį jos narių užsienio politikai. Latvija ir Estija, būdamos vienoje organizacijoje su Lietuva, susilpnino jos parankią Sovietams poziciją; kartu ribotas Estijos palankumas nacių Vokietijos politikai. Tarptautinės padėties poslinkiai lėmė Baltijos antantės susikūrimą; jos veiklą taip pat nutraukė išorės veiksnys – Lietuvos, Latvijos ir Estijos okupacija.

THE IMPACT OF GERMAN AND SOVIET POLITICS TOWARDS THE ESTABLISHMENT OF THE BALTIC UNION IN 1919–1940

Zenonas Butkus

Summary

Following the weakening of Russia and Germany, modern Baltic states – Lithuania, Latvia and Estonia – were established during World War I. Even though they succeeded in liberating themselves from the foreign yoke, the newly created states found it impossible to break free from the political and diplomatic influence exerted by the said great states. Postwar democratic development, outburst of democracy in international relations, the foreign policy conducted by England and France in North-Eastern part of Europe, as well as the activities of the Nations Union could lessen this influence only to a certain extent. The process of breaking totally free from this influence was also hindered by the failure of the Baltic countries to unite, join their

efforts and thus stabilize the position of the region on the international political scene.

The unification and cohesion of the region was also impeded by USSR and Germany, which implemented a conscious and well planned policy, deliberated on the top hierarchy level. It was conceived as a precondition towards the revisionism about to be introduced. In the attempt to undermine the unity of the Baltic states and hinder the establishment of the Union, both big states applied an extremely wide range of measures. Within this context, the following five measures, most widely applicable to implement the strategy, will be identified and dealt with:

The first measure: Direct threats, mostly practiced by the Soviets. Latvia and Estonia were instructed that in the case of establishing the Union confrontation policy would be introduced, with the soviet troops deployed near their borders. Lithuania was threatened with an immediate termination of any support related to the Vilnius problem.

The second measure: Measures of economic pressure were applied, luring the Baltic countries with the benefit related to the income from Soviet transit and rules of export restrictions to Germany.

The third measure: Attempts were undertaken to discredit the most active supporters of the Baltic union, to ostend them form power and force them to resign.

The fourth measure: Attempts were made to cause tension and discord among the Baltic countries; disagreements on various matters were instigated, in particular focusing on the conflict between Lithuania and Poland. Preconceived notion was imposed in Lithuania that its union with Latvia and Estonia would result in reconciliation with Poland, which would not return Vilnius afterwards. Germany tried to exert its influence in Latvia and Estonia, shaping an opinion that ostensibly they should not join forces with Lithuania, which governed the „German“ Klaipėda. After all, Lithuania was known to be a backward country, devoid of any civilization. Furthermore, attempts were made to instill enmity among the politicians of the Baltic countries, by working on their personal ambitions.

The fifth measure: The USSR and German politicians and diplomats preferred to penetrate into the „natural“ political process of the Baltic countries rather than plot artificial intrigues. They supported the political forces which opposed the establishment of the Union or were in favour of such a version of the Union which had no potential future. Attempts were made to instil animosity among supporters of different versions of the Union; apart from the prevailing discord

and disagreements, additional measures were taken to promote hardliner tactics. Furthermore, it was attempted to instil hostility among different institutions involved in foreign policy.

The measures hindering progress in the Baltic states were well matched to the particularities of the political process in every country in question.

The pursuit to curb the establishment of the Baltic Union was characterised by the collaboration between the USSR and Germany, resulting in a greater efficiency of the measure applied.

More pronounced interferences into the consolidation of the Baltic countries are traced back to the mid 20-ies, reaching the peak in 1925, when both big states completed the elaboration of special programs of such interferences. The intense unification process was discontinued that year, to be renewed only in 1934, when the Baltic Antante was established. It was in Lithuania's interests then to draw closer to Latvia and Estonia – after Poland and Germany had signed nonaggression pact, Lithuania's international situation worsened. The soviets no longer hindered the establishment of the Baltic Antante – they were hoping to use Lithuania as a platform to exert influence upon all three Baltic countries, as well as include them into the „Eastern pact“ project.

The Baltic Antante succeeded in neutralizing the impact of the USSR and Germany towards the foreign policy of its members, at least to a certain extent. LATvia and Estonia, united in the same organization with Lithuania, undermined the latter's position, which was quite favourable to the soviets. Furthermore, Estonia's friendly predisposition towards the politics conducted by nazist Germany was curbed. The establishment of the Baltic Antante was predetermined by the changes on the international arena; its activities were also terminated by an external factor, namely, by the occupation of Lithuania, Latvia and Estonia.

Iteikta 2007-09-07

Parengta skelbti 2007-10-26